

УДК: 94(460).06

К. С. Тарасюта,*аспірантка Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

НАПОЛЕОН В УЯВЛЕННЯХ ІСПАНЬСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

У статті розглянуто та проаналізовано спектр поглядів представників іспанського духовенства початку ХІХ ст. на особистість та діяльність французького імператора Наполеона Бонапарта.

Ключові слова: католицьке духовенство, Іспанія, французько-іспанська війна 1808–1814 рр., Наполеон Бонапарт.

Наполеон в представленнях іспанського духовенства початку ХІХ в.

В статті розглянуто та проаналізовано спектр поглядів представників іспанського духовенства початку ХІХ в. на особистість та діяльність французького імператора Наполеона Бонапарта.

Ключевые слова: католическое духовенство, Испания, франко-испанская война 1808–1814 гг., Наполеон Бонапарт.

Napoleon in judgments of the Spanish Clergy in the beginning of the 19th century

The specter of viewpoints of the Spanish clergymen of the beginning of the 19th century towards the French emperor Napoleon Bonaparte is examined and analyzed in this article.

Keywords: Catholic Clergy, Spain, Franco-Spanish War (1808-1814), Napoleon Bonaparte.

Постать імператора Наполеона Бонапарта вже протягом двох століть викликає жваве зацікавлення і давно стала предметом розмірковувань та дискусій, отримуючи різноманітні, часто діаметрально протилежні оцінки. На початку ХІХ ст. проблема осмислення феномену Наполеона виявилася надзвичайно актуальною для представників різних прошарків суспільства та національностей усіх країн Європи. Іспанія напередодні та в роки війни за незалежність не стала винятком в цьому ряді. Особливо цікавим, на наш погляд, є аналіз уявлень про Наполеона, які склалися в середовищі іспанського духовенства. Дослідження даного питання суттєво допоможе з'ясувати особливості світогляду тогочасних служителів церкви, а також буде корисним

для вивчення нової історії Іспанії в цілому, оскільки духовенство, шляхом активної пропаганди своїх поглядів, сильно впливало на настрої населення країни, а отже, й на перебіг війни 1808–1814 рр.

Джерельну базу для даної наукової розвідки становлять документи, авторами яких є представники духовенства Іспанії початку ХІХ ст. Вони були причасниками як профранцузького уряду короля Жозефа Бонапарта, так і династії Бурбонів, або ж новоутворених революційних органів влади. Належали до різних політичних угруповань – консервативних та ліберальних кіл; як до білого, так і до чорного духовенства; до різних щаблів церковної ієрархії, починаючи від найвищих – архієпископів, єпископів, генералів релігійних орденів, та закінчуючи парафіяльними священиками, простими ченцями і черницями. Такий вибір пояснюється метою проілюструвати різноманіття уявлень представників духовенства.

Слід зазначити, що дана тема поки що не стала предметом досліджень вітчизняних науковців. Інформація про ставлення іспанського духовенства до Наполеона міститься у працях зарубіжних істориків, присвячених історії Іспанії (І. Майський [1], О. Трачевський [2]), іспанської церкви у 19 ст. (Х. М. Куенка Торібіо [10]) та в роки війни за незалежність 1808–1814 рр. (М. Ревуельта Гонсалес [29], Л. Ігуерела дель Піно [17], М. Хіль і Е. Мартінес Руїс [21]).

Отже, мета даної статті полягає у тому, щоб на підставі розгляду та аналізу суджень представників іспанського духовенства про Наполеона з'ясувати, як саме служителі церкви сприймали, характеризували та оцінювали імператора.

За різних обставин і з різних причин висловлювання певної частини духовенства про Наполеона мали яскраво виражене позитивне забарвлення.

Так, схвальні оцінки особистості Наполеона надавалися в часи існування військового та політичного союзу Іспанії та Франції. Логічно, що духовенство також слідувало політиці уряду. Наприклад, у проповіді, яку виголосив отець Мануель Кос 21 листопада 1805 р. у м. Кадіс з метою вшанування пам'яті загиблих у Трафальгарській битві іспанських та французьких моряків, Наполеон називався великим, незрівняним, славним діячем, що відновив Французьку імперію, а також миротворцем для усїєї Європи [21, с. 141].

Наполеон вважався політиком, який відродив діяльність церкви у Франції, Італії, Польщі [17, с. 79]. Архієпископ Ф. Амаг в опублікованій у 1807 р. “Церковній історії” з задоволенням констатував, що після 1804 р., коли Наполеон став імператором, католицька релігія

зайняла у Франції місце, яке займала до революції. Було поновлено функціонування головних храмів у Парижі та семінарій для духовенства, шлюби укладалися за католицьким обрядом, у церквах відбувалися публічні молитви на прохання уряду, в разі перемог імперських армій виконувався урочистий гімн “Те Деум” [4, с. 267–268].

Разом з тим, варто зазначити, що ставлення іспанського духовенства до французького імператора часто залежало від поточної політичної ситуації, тому не завжди документи дають змогу пізнати справжній хід думок та почуттів їх авторів.

Так, частина духовенства наприкінці весни – на початку літа 1808 р. підтримала перехід іспанського трону до брата Наполеона, Жозефа Бонапарта. Яскравим свідченням такої позиції може служити знаменитий лист до Наполеона архієпископа Толедо кардинала Л. М. де Бурбона від 22 травня 1808 р., в якому останній говорив про “солодкий обов’язок покласти до ніг Його Імператорської і Королівської Величності свідчення своєї любові, вірності та поваги” та чекав на розпорядження імператора, які дали б йому змогу виявити свої відданість і покору [8].

Депутати Байонської хунти також намагалися підкреслити своє захоплення особистістю та діяльністю імператора Наполеона, висловити йому свою вдячність за турботу про долю іспанського народу [18, с. 28], часто використовуючи при цьому найбільш улесливі формулювання. Наприклад, пріор Х. Х. Уріс відзначив “вищий геній великого Наполеона, який оновив іспанську націю” [14, с. 101]. Архієпископ Бургоський М. Сід і Монрой називав Наполеона “героєм нашого століття” [23, с. 98], голови релігійних орденів Святих Франциска, Августина і Іоанна Божого М. Асеведо, Х. Рей і А. Перес Вальядолід – “героєм поза усяким сумнівом великим, який заслуговує на оплески всесвіту, що відновив релігію і вівтарі Франції” [25, с. 104]. Канонік К. Кладера-і-Компані, депутат від Балеарських островів, запропонував спорудити у Мадриді бронзовий монумент, на якому було б увіковічено момент надання великим Наполеоном конституції іспанцям [19, с. 34; 11, с. 111]. Депутат від духовенства єпархії Сеговії Ф. І. де Бенуса у зауваженнях до проєкту конституції відзначив, що Іспанія перейшла до рук “незрівнянного героя наших часів, непереможного Наполеона”, і “ніщо так не займало серце мудрого та справедливого імператора французів, як сильне бажання збудувати на руїнах старого устрою Іспанії новий, пристосований до засад справедливості і щастя іспанців”. Крім того, він стверджував, що визнання католицизму єдиною релігією, яке стало першою основою нової іспанської

конституції, показало побожні почуття Його Імператорської Величності і його політичні переконання, адже саме католицизм має безпосередній зв'язок з мораллю націй, процвітанням імперій, тощо [24, с. 103]. Таким чином, Наполеон був представлений як визначна особистість, військовий та політичний геній, видатний реформатор, який переймався долею народів Європи загалом і іспанського зокрема. Що особливо важливо зазначити, Наполеон виступав захисником католицької релігії.

Важливим документом, який, на наш погляд, свідчить про прихильне ставлення до французького імператора з боку деяких представників іспанського духовенства, є пастирське послання архієпископа Ф. Амата від 3 червня 1808 р., де стверджувалося, що Бог дав великому Наполеону винятковий талант і силу, які зробили його арбітром Європи, Бог же віддав у його руки і долю Іспанії [3, с. 7]. Таким чином, Наполеон розглядався не лише як видатний політичний діяч, але і як людина, обрана Богом для керування народами.

Втім, можна припустити, що значна частина даних похвал була певною мірою проявом політичного конформізму священників, а не щирим, відвертим вираженням своїх точок зору. З іншого боку, слід враховувати нестійкість переконань деяких представників духовенства та досить швидко зміну ними своїх поглядів. Адже після перемоги іспанських військ у битві під Байленом у липні 1808 р. та загального відходу французьких армій, коли король Жозеф із двором залишив Мадрид та переїхав на північ країни і коли здавалося, що війна вже виграна атинаполеонівськими силами, нещодавні прихильники династії Бонапартів поспішили приєднатися до повстанських сил. Так вчинили, наприклад, кардинал де Бурбон та архієпископ Бургоса М. Сід і Монрой. Ф. Амаат опублікував нове звернення, в якому запевняв іспанців, що його попереднє послання із закликами до покори новій владі неправильно зрозуміли і тому несправедливо осудили його поведінку як позицію зрадника інтересів іспанської нації [21, с. 198–200].

Інша група духовенства займала протилежну позицію. Проти Наполеона було висунуто ряд звинувачень, серед яких можна виділити: звинувачення у тиранії і деспотизмі; вчинення абсолютно нічим не виправданої агресії стосовно Іспанії; взагалі, Наполеон був названий ворогом роду людського, який хоче знищити його і Католицьку церкву. Навіть, на думку деяких церковників, він був посланцем самого Сатани.

Про це згадують і дослідники. Так, М. Ревуельта Гонсалес стверджував, що для іспанського духовенства Наполеон був уособленням

зла і тиранії, а французи несли в Іспанію аморальні ідеї та атеїзм революції [29, с. 227]; І. Майський також зазначав, що для рядових церковників Наполеон був намісником Сатани на землі [1]. У Наполеоні іспанці бачили диявольське створіння, породження революції, що прагнуло реалізувати у Європі руйнівні плани, які раніше тишком планувалися сектами і які втілювалися в життя за допомогою зброї, а саме – викоринити католицизм, поскидати ікони і хрести, віддати церкви протестантам чи іншим еретикам [21, с. 180]; монстра, нового Сатану, який пропагував революцію царевбивчу і боговбивчу [22, с. 184]. Російський історик О. Трачевський, який досить критично ставився до іспанської церкви, з цього приводу зауважував: “Людина, велич якої була недоступна розумінню іспанського монаха, отримала купу найбільш огидних найменувань, які були одразу ж засвоєні масами. Тут зустрічаємо і відступника, і безбожника, і Жида, і Дон-Кіхота [2, с. 127].

Знову ж таки, в ряді випадків не можна однозначно стверджувати, якими були справжні думки авторів творів, в яких Наполеон зображувався якоюсь містичною потворою, і чи насправді вони вірили у те, що писали. Наприклад, Х. Гвадалахара у своїй статті “Образ Наполеона у іспанців” висловив думку, що подібні різноманітні памфлети, брошури, відозви видавалися насамперед з метою якомога більше принизити ворога, а також закликати народ до боротьби [16, с. 84].

Чи не найяскравішою серед творів антинаполеонівського спрямування є праця анонімного священика з Андалусії, яка вийшла у Малазі у 1808 р. під промовистою назвою “Бестія з сімома головами і десятьма рогами, або Наполеон, імператор французів” [20]. У даній публікації наводилися докази того, що Наполеон був звіром з біблійної книги “Апокаліпсис”, прихід якого віщував наближення кінця світу.

Автор даного твору зазначив, що саме Наполеон був найжорстокішим ворогом церкви, і в історії саме цього тирана бачимо найбільшу відповідність до того, про що пише св. Іоанн [20, с. 6, 8]. Далі священик цитував главу 13ту “Апокаліпсису” і давав її тлумачення. Так, звір, який вийшов з моря – це Наполеон, який “вийшов” з Тірренського моря, тобто народився на острові Корсика, який знаходиться у цьому морі. Сім голів і десять рогів з коронами, які мав цей звір, пояснювались наступним чином: на одній голові було чотири роги з коронами – це корони Франції, Італії, Женеви і Венеції, які належали Наполеону [20, с. 3]; на решті шести головах було по одному рогу, що уособлювали ставлеників Наполеона та представників родини Бонапартів, які правили у Голландії, Вестфалії, Баварії, Неаполі, Португа-

лії та Іспанії [20, с. 3–4]. Бестія була схожою на леопарда з різнобарвною шкірою – це означало, що Наполеон пристосовувався до різних сект і релігій: з мусульманами поводився як мусульманин, у синагогах – як ревний раввін, перед папою – як вірний католик, тощо. Заборона продавати і купувати без спеціального тавра на лобі чи правій руці ототожнювалася з обмеженням комерції у Європі, спричиненим запровадженою Наполеоном континентальною блокадою і необхідністю володіти французькою ліцензією на торгівлю.

Також в імені Наполеона шляхом хитромудрих підрахунків та маніпуляцій (написавши його у “грецькому стилі” з двома літерами “п”, артиклем і замінивши “е” на “еі” [20, с. 19–20]) було знайдено число 666. Як стверджує автор книги, раніше це число знаходили у іменах Магомета чи Діоклетіана. Але оскільки Наполеон співпадав з усіма попередніми прикметами, то й вісником Апокаліпсису, найвірогідніше, був саме він.

Тієї ж думки дотримувався і священник Хуан де Діос Добладо, який стверджував, що в Апокаліпсисі описувалися події, які відбувалися в Іспанії на початку XIX ст. [21, с. 217]. Наполеон знову називався “леопардом Апокаліпсису”, “жахливою бестією з сімома головами і десятима рогами, що вийшла з моря” [21, с. 222].

Один з подібних памфлетів згадав у своїй праці “Іспанія дев’ятнадцятого століття” О. Трачевський: “Наполеон, Божою милістю імператор французів, король Італії, покровитель Рейнського союзу” перекутили на “Наполеон, тобто Напо драгон (дракон), Аполіон, повелитель пекла, цар пекельних чудовиськ, еретиків і еретичних царів, жажлива бестія, покровитель, голова і душа Рейнського Союзу, тобто, бестії о 7 головах і 10 рогах, у вінках, сплетених зі святотатств проти Ісуса Христа і його церкви, проти Бога і святих. Це – тіло бестії, а Наполеон – його голова” [2, с. 127]. Таким чином, як бачимо, зображення Наполеона як представника пекельних сил було досить популярним.

В уявленнях духовенства містичні характеристики образу Наполеона поєднувалися з критикою його внутрішньої та зовнішньої політики, звичок, рис характеру. Так, памфлет священника Антоніо Капмані “Вартовий проти французів” закликав до боротьби проти завойовника, безбожного Наполеона [9, с. 2], який змусив французів забути республіканське і давніше християнське минуле, щоб сформувати спільноту рабів, з яких постала французька імперія; який під іменем близького друга залишив іспанців без сорочки [9, с. 3]. Наполеон, на думку священника – великий злодій Європи [9, с. 9], великий у жорстокості, у

гордості [9, с. 12], який народився заради знищення роду людського [9, с. 43]; його улюбленим заняттям було знаходитись на полі битви, відпочивати, дивлячись на мертвих, спати під ковдрами з трупів [9, с. 43], його єдина пристрасть – панувати на землі, а потім він мав попросити демонів, щоб піднятися і завоювати ще й місяць [9, с. 44]. Як відомо, імператор мало спав – на думку Капмані, такою є доля усіх тиранів, бо вони весь час бачать над своєю головою кинджал, який їм загрожує [9, с. 45]. Капмані вважав, що Наполеон не любить жодну націю; не має своєї релігії, а служить тій, яка найбільше відповідає його цілям; католицизм його зводиться до слухання меси перед своїм двором з такою ж відданістю, з якою він слухав намаз у мечеті Каїру в присутності мусульман [9, с. 46]; Наполеон наважується називати себе імператором милістю Бога, якого не любить, не боїться, і не визнає [9, с. 46]. Згадуючи про політичні події, Капмані зазначав: “Весь світ знає... нечужану гординю, з якою цей імператор, без честі, без віри, без совісті... узурпував корону Іспанії” [9, с. 37], а також засуджував французько-іспанську військову співпрацю на початку ХІХ ст., в результаті якої Іспанія втрачала свої ескадри та фінанси [9, с. 7–9].

А. Капмані показував, що завоювання Наполеона були не такими, як давні. Імператор французів міняв закони, звичаї, привілеї підкорених народів, впроваджував всюди свою монету, свою мову, правила управління, політичну і військову конституцію, цивільний кодекс, іншими словами, брав у рабство і тіла, і душі [9, с. 137]. Все узурпував, бо сам не успадковував нічого, крім пекла [9, с. 140]. Священик засуджував “культ особи” Наполеона, описуючи, як в часи революції у Франції позабирали імена королів і святих з вулиць, площ, інституцій, а коли до влади прийшов Наполеон, все було перехрещене його ім'ям – міста, площі, вулиці, театри, музеї, проспекти, порти, інститути і закони, і не вистачало лише, щоб казали: “Хай Наполеон Вам помагає”, “Ідіть з Наполеоном”, як кажуть “Хай Бог Вам помагає”, “Ідіть з Богом” [9, с. 147].

Подібних прикладів можна навести багато. Так, Мануель Вердуго, єпископ з Канарських островів, називав Наполеона тираном Франції, деспотом Європи [10, с. 354]. Ігнасіо Гутьєррес-і-Палао, парафіяльний священик з Аспе (Валенсія) – найжорстокішим з деспотів, еретиком, породженням пекла, драконом жорстокості [21, с. 225-226]. Хуан Антоніо Поссе, відомий своїми ліберальними поглядами, спочатку захищав Наполеона, коли він ще був французьким генералом, але засуджував його, коли той став правителем Франції [26, с. 107]. Кардинал Л. М. де Бурбон, який тепер був одним з лідерів лібералів

та борців за незалежність Іспанії, теж іменував Наполеона тираном, у боротьбі проти якого потрібно згуртувати весь іспанський народ [5, с. 9], та просив Божий гнів впасти на імператора французів [7, с. 41–42]. Наполеона також називали нерелігійним тираном, несправедливим узурпатором, ворогом людства, порушником усього права [30, с. 2, 66–67], який намагається знищити єдність релігії, бо вона являла собою охоронний мур держав [28, с. 6]. Єпископ Корії Хуан Альварес де Кастро у пастирському посланні від 30 червня 1808 р. говорить, що Наполеон – це монстр, який не визнає і не поважає жодної влади, озброює бідних проти багатих, а тих, з їх добром, повертає супроти бідних [21, с. 185]; у наступному посланні, від 20 вересня 1808 р., порівнює імператора з пихатим і підступним Люцифером [21, с. 203].

На наш погляд, природно, що духовенство різко засуджувало війну, яку розв’язав Наполеон в Іспанії. Наприклад, черниці з мадридського монастиря августинок Санта Ісабель скаржилися, що нахабному Наполеону мало було детронізувати іспанських королів, він ще й вдерся в Іспанію, несучи голод і нищення, а також ненавидів релігійні ордени настільки, що негайно і силою наказав черницям залишити монастирі [13, с. 109–110]. Чернець августинського ордену Вісенте Лабаїг-і-Ласала, виступаючи з проповіддю у церкві генерального госпіталя у Валенсії 25 вересня 1808 р., назвав Наполеона великим брехуном, грабіжником, бандитом, вбивцею, викрадачем, обманщиком, тираном, який позбавив іспанців їх короля [21, с. 204].

Іспанці, в тому числі і представники духовенства, обурювалися тим фактом, що наполеонівська Франція спочатку позиціонувала себе як союзника Іспанії, а потім підступно її зрадила та намагалася підкорити собі. Так, пресвітер Сімон Лопес у своїй праці “Християнський будильник” називав дружбу Наполеона брехнею й стверджував, що “монстр з Франції вирішив у своєму серці тиранізувати нашу незалежність способом найбільш негідним і прикладу якого немає у світі” [21, с. 222]. Черниці кармелітського монастиря у Альба де Тормес зазначали, що “тиран Наполеон” хитрістю і брехнею виманив за межі королівства і полонив короля Фернандо [6, с. 12]. Тому не викликає подиву той факт, що духовенство раділо як закінченню війни та поверненню до Іспанії короля Фернандо VII, так і приходу до влади у Франції династії Бурбонів. Наприклад, урочистою службою з виконанням гімну “Те Деум”, на якій були присутні духовенство і представники влади міста, та дзвоном церковних дзвонів 23-24 квітня 1814 р. у Толедо було відсвятковано зречення Наполеона: на думку організаторів дійства, необхідно було подякувати Всемогутньому Богу за

таку щасливу і цікаву подію [15, с. 146–147]. Цікаво, що монахині з монастиря августинок у Саламанці вважали, що після зречення Наполеона йому виявили більше честі, ніж він заслуговував [12, с. 162].

Часто проповідники звертались до світової історії чи до біблійних сюжетів, порівнюючи Наполеона з тими чи іншими дійовими особами зі Священного Писання чи відомими тиранами: “Голіаф Наполеон, Олоферн Бонапарт, перший Антіох французів може пролити трохи іспанської крові (це буде кров мученицька), але помре нещасно як інші, ми ж переможемо... Нещасні французи перебувають у болісній кризі, страждаючи від важкого гніту Наполеона” [27, с. 11]; “Наполеон, так у жорстокості, як у могутності є Нероном Іспанії” [27, с. 12]. У газеті “Діаріо де Майорка” за 7 червня 1808 р. про Наполеона говорилося: “Новий Антіох, господар двох королівств, як і перший... вторгся у нашу батьківщину, скинувши маску дружби... захопив нашого короля... погрожує храмам” [21, с. 181–182].

Таким чином, як бачимо, постать Наполеона не залишила байдужими іспанських церковників. Духовенство також піддавало аналізу і критиці політичну діяльність імператора французів, в тому числі і його релігійну політику. Наполеон оголошувався посланцем Бога або Сатани, рятівником або губителем церкви та іспанської нації. Таку неоднаковість суджень можна пояснити, на нашу думку, впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. З одного боку, позиція представників духовенства могла залежати від суспільно-політичної обстановки в країні – приходу до влади тих чи інших політичних сил, розвитку національно-визвольної боротьби. З іншого боку, слід враховувати несхожість особистих поглядів та переконань священників: так, прихильники ідей Просвітництва та здобутків французької революції були схильні до надання діяльності та особистості Наполеона позитивних оцінок, в той час як поборники старого режиму ставилися до імператора з непримиренною ворожістю.

Загалом, дослідження особливостей світогляду і іспанського духовенства як соціальної групи, і окремих його представників становить наукову проблему, яка заслуговує на увагу істориків і подальше поглиблене вивчення.

Список використаних джерел та літератури

1. Майский, И. М. Испания 1808–1917. Исторический очерк / Иван Михайлович Майский. – М. : Издательство Академии наук СССР, 1957. – 454 с.

2. [Трачевский А.] Испания девятнадцатого века А. Трачевского. Ч. 1 / [А. Трачевский]. – М. : Издание К.Т. Солдатенкова, 1872. – 404 с.

3. Amat, F. Al clero y demás fieles de nuestra abadía / Félix Amat // *Gazeta de Madrid*. – 1808. – 17 de Junio (№ 59). – P. 5–8.

4. Amat, F. Resúmen ó indice sumario del Tratado de la Iglesia de Jesucristo ó Historia eclesiástica / Felix Amat. – Madrid : Imprenta de don Benito García y Compañía, 1807. – viii, 275 p.

5. Archivo Histórico Nacional, Inquisición, MPD.326. Carp. 31. Política eclesiástica. – 23 p.

6. Bajo la providencia divina. Relación de los prodigios que durante la Guerra de los Franceses hizo la intercesión de Nuestra Gloriosa Madre santa Teresa de Jesús, desde el año de 1808 hasta el de 1813 en este Convento y Villa de Alba de Tormes // *Monjas en Guerra 1808-1814. Testimonios de mujeres desde el claustro* / [ed. J. Sanz Hermida, M. L. Sánchez Hernández]. – Madrid: Editorial Castalia, 2009. – P. 11-22.

7. [Borbón L., de.] Carta Pastoral del eminentísimo señor Arzobispo de Toledo / [Luis de Borbón]. – Toledo: Imprenta de Tomas de Anguiano, 1808. – 42 p.

8. [Bourbon L., de] [Tolède, le 22 mai 1808] / [Louis de Bourbon] // *Correspondance de Napoléon Ier, publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III: en XXXII t.* – Paris: Henri Plon, J. Dumaine. – 1858–1870. – T. 17. – 1865. – P. 277.

9. Capmany A., de. Centinela contra franceses / Antonio de Capmany. – Sevilla: Imprenta Real, 1810. – vi, 166 p.

10. Cuenca Toribio J. M. Sociedad y clero en la España del XIX / Jose Manuel Cuenca Toribio. – Publicaciones del Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Cordoba, 1980. – 416 p.

11. D. Cristóbal Cladera y Company // *Actas de la diputacion general de españoles que se junto en Bayona el 15 de junio de 1808.* – Madrid: Imprenta y fundicion de F.A. García, 1874. – P. 111.

12. El enemigo de paz. Historia de la Comunidad de Madres Agustinas Recoletas de Salamanca durante el periodo de la dominación francesa. Años 1808-1814. Razón de los pasajes más notables que ha habido en esa Comunidad de la Purísima Concepción, Agustinas Recoletas; las grandes Misericordias que el Señor ha obrado con nosotras, en medio de los mayores peligros, por la intercesión de Nuestra Gran Reina y Patrona la Purísima Concepción, y de Nuestro Padre san Agustín // *Monjas en Guerra 1808-1814. Testimonios de mujeres desde el claustro* / [ed. J. Sanz Hermida, M. L. Sánchez Hernández]. – Madrid: Editorial Castalia, 2009. – P. 123-171.

13. El Señor cumple su promesa. El monasterio de Santa Isabel de Madrid (1800-1816). Vicisitudes ocurridas en esta época: son expulsadas las religiosas. El Señor cumple su promesa // *Monjas en Guerra 1808-1814. Testimonios de mujeres desde el claustro* / [ed. J. Sanz Hermida, M. L. Sánchez Hernández]. – Madrid: Editorial Castalia, 2009. – P. 107-121.

14. El Sr. D. Joaquín Javier Uriz, Prior de la Real Iglesia collegial de Roncesvalles, en representacion del Rdo. Obispo de Pamplona // *Actas de la*

diputacion general de españoles que se junto en Bayona el 15 de junio de 1808. – Madrid: Imprenta y fundicion de F.A. García, 1874. – P. 101-102.

15. Fernández Collado Á. La Guerra de la Independencia y la Catedral de Toledo (1808-1814) / Ángel Fernández Collado. – Instituto Teológico San Ildefonso de Toledo; Cabildo Primado de Toledo. – Toledo, 2009. – 191 p. – [Colección: Primatialis Ecclesiae Toletanae Memoria, № 7].

16. Guadalajara J. La imagen de Napoleón entre los españoles. El Anticristo / José Guadalajara // La Aventura de la Historia. – № 113. – P. 84-91.

17. Higuera del Pino L. Mentalidad del Clero afrancesado y colaboracionista / Leandro Higuera del Pino // El Clero Afrancesado. Actas de la Mesa Redonda, Aix-en-Provence, 25 de enero de 1985 / [G. Dufour, J. A. Ferrer Benimeli, L. Higuera, E. La Parra]. – Université de Provence, 1986. – P. 55-128.

18. Junta cuarta celebrada el día 21 de Junio de 1808 // Actas de la diputacion general de españoles que se junto en Bayona el 15 de junio de 1808. – Madrid: Imprenta y fundicion de F.A. García, 1874. – P. 28.

19. Junta octava celebrada el día 25 de Junio de 1808 // Actas de la diputacion general de españoles que se junto en Bayona el 15 de junio de 1808. – Madrid: Imprenta y fundicion de F.A. García, 1874. – [P. 34].

20. La Bestia de siete cabezas y diez cuernos ó Napoleon Emperador de los Franceses. Exposicion literal del Capítulo XIII del Apocalipsis. – Málaga: Imprenta de Martínez, 1808. – viii, 23 p.

21. Martínez Ruiz E., Gil M. La Iglesia española contra Napoleón. La Guerra ideologica / Enrique Martínez Ruiz, Margarita Gil. – Madrid: Actas Editorial, 2010. – 313 p.

22. Monjas en Guerra 1808-1814. Testimonios de mujeres desde el claustro / [ed. J. Sanz Hermida, M. L. Sánchez Hernández]. – Madrid: Editorial Castalia, 2009. – 208 p. – [Biblioteca de escritoras № 54].

23. Observaciones hechas por el Excmo. Sr. Arzobispo de Búrgos // Actas de la diputacion general de españoles que se junto en Bayona el 15 de junio de 1808. – Madrid: Imprenta y fundicion de F.A. García, 1874. – P. 98-99.

24. Observaciones hechas por el Licenciado D. Fermin Ignacio de Benuza, Diputado del clero del obispado de Segovia // Actas de la diputacion general de españoles que se junto en Bayona el 15 de junio de 1808. – Madrid: Imprenta y fundicion de F.A. García, 1874. – P. 102-104.

25. Observaciones presentadas por fray Miguel Acevedo, Vicario general del orden de San Francisco, fray Jorge Rey, Vicario general del orden de San Agustin, y fray Agustin Perez Valladolid, General del orden de San Juan de Dios // Actas de la diputacion general de españoles que se junto en Bayona el 15 de junio de 1808. – Madrid: Imprenta y fundicion de F.A. García, 1874. – P. 104-106.

26. Posse J. A. Memorias del cura liberal don Juan Antonio Posse con su discurso sobre la Constitucion de 1812 / Juan Antonio Posse; [ed. R. Herr]. – Madrid: Siglo veintiuno de España, Editores, S. A., 1984. – 293 p.

27. Reflexiones politico-christianas sobre la carta pastoral que don Felix Amat, Arzobispo de Palmira y Abad de S. Ildefonso, del Consejo de S. M. &c. dirigió Al Clero y demas Fieles de su Abadía. – Madrid: Oficina de Ramon Ruíz, 1808. – 24 p.

28. Representacion sobre el restablecimiento del Santo Tribunal de la Inquisición, que el excelentísimo señor Arzopispo de Santiago en union con los señores obispos, sus sufraganeos, el ilustrísimo cabildo metropolitano, y el clero del mismo arzobispado, dirigieron por duplicado á las Córtes generales y extraordinárias. – Santiago, 1812. – 9 p.

29. Revuelta Gonzáles M. El sentido religioso de la Guerra de la Independencia / Manuel Revuelta Gonzáles // La Iglesia en los orígenes de la España contemporánea (1808). Seminario de historia de la Iglesia / [ed. J. M. Magaz Fernández]. – Madrid: Publicaciones San Dámaso, 2009. – P. 207-281.

30. Roldan y Santa María M. Cristiana reconvenion al Ilustrísimo Señor Don Felix Amat, Arzobispo de Palmira y Abad de San Ildefonso, en respuesta contradictoria á su pastoral de 3 de junio de 1808 dirigida Al Clero y demas Fieles de su Abadía, y publicada por Murat en gazeta del viernes 17 del mismo mes y año / Manuel Roldan y Santa María. – Madrid: Imprenta de Callado, 1808. – vi, 70 p.